

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XVIII

Neřit Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVIII

İstanbul - 1998

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel: (0212) 518 26 09 Fax: (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Dizgi: **GİRİŞİM DİZGİ**

Tel: (0212) 513 28 29

Basıldığı Yer: **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt: **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46 Beyazıt - İST.

Doris Behrens-Abouseif, *Egypt's Adjustment To Ottoman Rule Institutions, Waqf and Architecture in Cairo (16th and 17th centuries)* "Mısır'ın Osmanlı İdaresine Geçışı" 16. ve 17. yüzyıllarda Kahire'de Kurumlar, Vakıf ve Mimarî, E.J.Brill, Leiden, 1994, XIII 311 s., 57 resim, 1 harita.

Fethedilen ülkelerin yönetiminin, halkının ve kurumlarının, fetheden ülke yönetim daire-sine geçişi, intibakı ve halkın entegrasyonu meselesi, belki de tarih araştırmalarının en zor konularındandır. Eski yönetim tarzı nasıl tasfiye edilmiştir? Kurumlar nasıl yeniden yapılandırılmış; halkın yeni yönetim biçimini ve yeni yöneticileri kabullenmesi ne şekilde olmuştur, hangi süreçlerden geçmiştir.... Bu ve benzeri soruların cevabı, sabır isteyen bir çalışmanın ve titiz bir araştırmanın neticesinde ancak ortaya çıkacaktır.

İşte elimizdeki eser, tarihin bu "zor konusu"nu incelemektedir. Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethini bu boyutlarıyla inceleyen bu eser, aynı zamanda bu tip çalışmalar için de bir "model çalışma" hüviyetindedir.

Eser, onbir bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde "Kaynaklara Giriş" başlığı altında (s.1-27) Mısır'ın politik ve stratejik konumuna işaretlerle, Osmanlıların Mısır'ı fetih tarihi olan 1517'ye kadar Kahire'nin, Memluk Sultanlığı'nın merkezi olarak İslam dünyasındaki yeri ve önemi vurgulanmış; bu çerçevede, Memluk sultanlarının Kahire'den, Suriye'nin tamamını, Hicaz bölgesi ve Güneydoğu Anadolu ile Mezopotamya arasındaki önemli toprakları kontrol ettikleri ifade edilmiştir.

İslam dünyasındaki bu ağırlığı ile beraber, Mısır'ın siyasi ve idari yapısı, Mısır'da oluşan Osmanlı idari yapısına tesir etmiştir. En erken tarihten itibaren Mısır'da, merkezî bir hükümetin varlığı; Kahire'nin, siyasi, dinî ve iktisadî açıdan, Müslüman Mısır'ın başkenti Kahire ile kıyaslanamazsa da, başlıca rolü, Mısır halkının diğer Arap vilâyetlerinde olduğu gibi homojen yapısı, Mısır'ın Osmanlı hakimiyetinde de politik birliğini sürdürmesine yardım etmiştir. Yazara göre, Osmanlı öncesi Mısır'ın idari yapısı, yeni yönetim şekli altında hayatiyetini sürdürecektir kadar güçlü olmakla beraber, Osmanlı hükümet yapısının mahiyeti, Mısır'ın Osmanlı eyalet sistemine entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. Bu durum, bütün imparatorluk sathında aynı fonksiyona sahip, standart bazı hükümet unsurları, paşa, kadı ve divan vasıtasıyla sağlanmıştır.

Keza Osmanlılar, her yerde vakıf sistemini, dinî ve politik amaçlarla aynı metotları kullanarak, problemlerin üstesinden gelmek için uygulamışlardır. Bu genel politika, bütün vilâyetlerde ortak olan kaçınılmaz bir gelişme zinciri meydana getirdi. Bir defa Osmanlılar, kendi üstünlüklerini tesis etmeyi ve Mısır'ı kendi sistemleri içine dahil etmeyi başardılar. Askeri birlikler, vilâyetlerin sosyal ve ekonomik hayatları içinde kendilerine bir yer buldular.

Başlangıçta Arap eyaletlerinde muhtelif mali sistemler kabul görmüştü. Mısır, mümkün olduğu kadar İstanbul'a daha çok kazanç sağlasın diye, tımar sistemi yerinde daha lukratif olan çiftlik vergisinin uygulandığı ilk eyalet olmuştur.

Müellif, çalışması için birinci derecede kaynak olarak kullandığı vakfiye ve kronikleri, sadece "kaynak malzemesi" olarak değil, aynı zamanda Osmanlı-Mısır ilişkilerinin bir ifadesi olarak da görmek gerektiğini belirtir. Vakıf belgelerinin İslam toplum tarihi açısından büyük bir önemi vardır. Bilhassa şehir hayatı ve bu hayatın gelişme süreci için vakfiyeler vazgeçilemez kaynaklardır.

Vakıf sistemine dair Gibb ve Bowen'in çalışması (H.A.R Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West*) ve daha sonra bu hususta yapılan çalışmalar, özellikle André Raymond'un "Les Grand Waqfs et l' Organisation de l'Espace Urbain à Alep et au Caire à l'Époque Ottomane" (*Bulletin d'Études Orientales*, XXXI, 1979, 113-128) adlı çalışması, vakıf sisteminin İslam toplum tarihi için önemini ve kamu yararını ortaya koymuş, ayrıca vakıf sistemi-

nin sadece Osmanlı ve Mısır'a münhasır olmadığını, bu sistemin İslam sosyal tarihinin bir hususiyeti olduğunu vurgulamıştır.

Osmanlı Mısır'ına ait bütün kaynaklar; arşiv ve kronikler, vakıfların politik, sosyal ve ekonomik seviyelerini göstermektedirler. Yazarın kullandığı arşiv malzemesi, sadece vakıflara ait olmak üzere, ağırlığı Mısır Arşivi (Dârü'l-vesâik) ve Evkaf evrakı (Evkaf Bakanlığı evrakı)na aittir. Diğer önemli bir kaynak grubunu da kronikler teşkil ediyor. Mısır'a dair kronikler Arapça ve Türkçe olmak üzere iki dilden yazılmışlardır. Bunların başlıcaları, Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethinin görgü tanığı olan ve Mısır'ın fethini müşahedelerine dayanarak yazan İbn-i İyâs (Ebu'l-berekât Muhammed b.Ahmed el-Hanefî, *Bedâ'ü ü'z-zuhûr fî veka'î d-duhûr*), İbn-i Ebi's-Surûr el-Bekrî (Muhammed b.Ebi's-Surûr el-Bekrî es-Siddîkî ki bu zatın dönemin Mısır tarihi ile ilgili birçok eseri vardır) ile İbn-i Zunbul'dur. Mısır'ın fethine tanıklık etmiş olan İbn-i Zunbul (Ahmed el-Zunbulî, *Ahîratü'l-memâlik Vâkıatü's-Sultan el-Gurî ma'a Selîm el-Osmanî*), aynı zamanda Sultan Gurî'nin müneccimidir.

Bu bahiste belli başlı Arapça kronikleri zikreden ve bu kronikler hakkında kısa bilgiler veren müellif, daha sonra Türkçe yazılmış kronikleri tanıtmıştır. Bu meyanda Suriye ve Mısır'ın fetihleriyle beraber Yavuz Sultan Selim'in biyografilerini de ihtiva eden "Selimnâme"ler hakkında bilgi verilmiştir. Mısır'ın fethine dair kronikler arasında özel bir öneme sahip olan Abdussamed el-Diyarbekrî'nin başta *Nevâdirü't-tevârih'i*, müellifin kullandığı en önemli kaynaklardandır. Diyarbekrî, müellifin ifadesine göre özel bir değere sahiptir. Çünkü Diyarbekrî, kadı olarak Yavuz Sultan Selim ile beraber Mısır'a gelmiş ve burada Osmanlı hakimiyetinin ilk on yılını kaleme almıştır. Muasır bir kaynak olarak Diyarbekrî'nin eseri, Mısır'ın Osmanlı döneminin ilk yılları için önemli bir kaynaktır.

Diğer önemli bir Türkçe kaynak da Abdülkerim ibn-i Abdurrahman (*Tarih-i Mısır-ı Kahire*)dir. Bu zat Mısır'da yaşamış ve Mısır Valisi Mehmed Paşa döneminde (1699-1704) Beytül-Mal dairesinde çalışmıştır. *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, Arapça kroniklerden İbn-i Zunbul, İbn-i İyâs, Bekrî, İshakî (Abdu'l-mu'tî Muhammed el-İshakî, *Kitâbu'l-ahbâru'l-ıval*) ve Ma'rî (İbn-i Yusuf el-Makdisî el-Hanbelî el-Ma'rî, *Kitâbu'n-nuzha*) gibi eserlerden istifade edilerek yazılmıştır. Başka bir Türkçe kaynak, Muhammed ibn-i Yusuf el-Hallak'ın *Tarih-i Mısır-ı Kahire* adlı eseridir. Müellif, bu eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshasını kullanmıştır. Yine Hasan Paşa'nın "*Tevârih-i Mısır-ı Kahire*"si de kullanılan Türkçe kaynaklar arasındadır.

Müellif bu bölümde ayrıca Mısır hakkında yazılmış ve kendisi tarafından kullanılmış ikinci derecedeki kaynakların analitik bir dökümünü vermiştir.

İkinci bölümde (s.20-48) "Memlûk Sultanlarından Osmanlı Paşalarına" başlığı altında Mısır hakkında özlü bir tarihî malûmat verilmiştir. "Memlûk-Osmanlı Temasları" alt başlığında, Türklerle Mısırlıların ilişkilerinin, Mısır'ın fethinden önce de mevcut olduğu vurgulanmış ve bu ilişkilerin başlangıcının 9. asra kadar dayandığı ifade edilmiştir. Bu çerçevede Tolunoğulları'nın (868-905) Türk olduğu, Fatımi devrinde (909-1171) ordunun Türk ve Türkmen unsurlarını içerdiği, nitekim Ezher Câmii yakınında bir "Türk mahallesi"nin mevcudiyeti söz konusudur. Eyyübiler döneminde (Mısır'da 1169-125) ordu Türklerin elinde olduğu gibi, daha sonra Memlûklar Devleti (1250-1517) Türkler tarafından kurulmuştu. Her ne kadar Mısır'da resmî dil olarak Arapça'dan vaz geçilmemişse de, Türkçe Memlûklar arasında konuşuluyor, yazılıyordu ve hatta birçok çevrede Türkçe, Arapça'dan daha yaygındı. İlk dönemlerde Mısır'da, Müslüman Arap geleneğinde bir etnik grup olarak Türkler olumsuz bir imaja sahip idiylerse de, daha çok Osmanlıların Arap topraklarını fethiyle başlayan süreçte bu olumsuz imaj, yerini olumlu Türk-Arap ilişkilerine bırakmıştır. Memlûk saltanatının son zamanlarında Mısır'da ve Suriye'de Türkler, artık günlük hayatın bir parçası haline geldiler; daha da önemlisi Müslüman geleneğin tamamlayıcı bir uzvu oldular.

Fetihten önce ticaret, Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin önemli bir cephesi idi. Meselâ 15. yüzyılda Arap tüccarlar, özellikle Suriyeliler, Memlûk eşrefî dinarının yaygın olarak tedavülde bulunduğu Bursa pazarlarında Hint baharatları, çivit, Suriye sabunu, Mısır keteni, pirinç ve şeker ticareti ile meşgul idiler. Buna mukabil Türk tüccarlar, Memlûk Mısır'nda kereste, zift, demir, tekstil, halı, derî, kürk ve kuru meyve satıyorlardı. Hatta Osmanlı fethinden az bir süre önce dahi Sultan Gurî, kendi harp gemileri için Anadolu'dan kereste ithal etmiş ve Osmanlı gemi ustaları bu gemileri inşa etmek için Mısır'a gelmişlerdi.

Memlûk döneminin son zamanlarında Türk ve İranlı tüccarlar, Kahirenin belli başlı ticaret ve bankacılık merkezi olan Han Halilî'yi kurdular. Bu mahaldeki Türklerin önemi, Osmanlılar ile Tumanbay arasındaki savaşta ortaya çıktı. Buradaki Türklerin casusluk yaptıklarından şüphelenen Tumanbay, adamları vasıtasıyla burayı yakmak istemiş, Tumanbay'ın bu girişimi Türkler tarafından engellenmişti. 17. Yüzyılda bu çarşı (Han Halilî) tamamen Türklerin elindeydi ve Türkler burada sanatkâr olarak sanatlarını icra ettiler veya lüks eşya ticareti ile uğraştılar.

Bu ticari münasebetler dışında, yine bu bölümde Osmanlı-Memlûk siyasi ilişkilerine dair özet bir bilgi de sunulmuştur. Bu çerçevede ilişkiler, 15. Yüzyılda her iki devletin ortak düşmanları olan Timurîlere ve Safevîlere karşı antlaşmaları ile Dülkadiroğulları, Akkoyunlu ve Karaman beylikleri üzerinde Memlûkların hükümdarlık taleplerine dayanıyordu. Daha da önemlisi, saltanat mücadelelerinde Memlûklara sığınan bazı Osmanlı şehzadeleri, iki devlet arasındaki münasebetleri yoğunlaştırmış, bu durum bir gerilime neden olmuştur.

Yazarın ifadesine göre (s.22), II. Murad'ın kardeşlerinden Süleyman ve kız kardeşi Şehzâde Hatun, Mısır'a sığınan ilk Osmanlı hanedan mensupları idi. Bunlar Memlûk Sultanı Eşref Barsbay'a (Burcî kolundan Eşref Seyfu'd-dîn Barsbay, 1422-1437; müellif, H. 825'in karşılığı-nı sehven 1423 olarak vermiştir.) iltica etmişler; Osmanlı Sarayı, şehzade ile kız kardeşini kaçırma teşebbüsünde bulunmuş; fakat Barsbay'ın adamları son anda onları kurtarabilmişti. Daha sonra Barsbay, Şehzâde Hatun ile evlenmiş; 1438'de Şehzâde Süleyman vefat etmiştir. Ancak Şehzâde Hatun'un macerası bitmemiş, Barsbay'ın ölümünden sonra Şehzâde Hatun, diğer bir Memlûk Sultanı Zâhir Çakmak (Zâhir Seyfu'd-dîn Çakmak, 1438-1453) ile evlenmiş, Zâhir Çakmak sultanı boşamış ve sultan, bu defa Memlûk emirlerinden Barsbay el-Bacasi ile evlenmiştir. Şehzâde Sultan, 1455'te arkasında muazzam bir servet bırakarak vefat etmiş ve Barsbay'ın türbesinin bulunduğu (Kahire'nin kuzeyinde bulunan bir mezarlık) yere yakın gömülmüştür.

Mısır'a iltica eden Osmanlı şehzâdelerinden en ünlüsü Sultan Cem'dir ki, Arap kaynaklarında Cumcuma diye geçmektedir. Sultan Cem, 25 Ağustos 1481 tarihinde ailesiyle beraber Mısır'a gitmiştir. Cem'in oğlu (Murat), annesi (Çiçek Hatun) Kahire'de vefat etmişlerdir. Cem'in bir kızı Kayıtbay'ın (Eşref Seyfu'd-dîn Kayıtbay, 1468-1496) oğlu Muhammed ile evlenmiştir. Yine bu şehzâdelerden Korkud (II. Bayezid'in oğlu), Süleyman ve Kasım -ki Mısır'a iltica edenlerin sonuncusudur- müellif tarafından zikredilmişlerdir.

Bu bölümde ayrıca Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethi, bu fethedilme dair hazırlıklar ve gelişmelere geniş yer verilmiştir (s.25-35). Fetihten sonra, Mısır'da vali olarak bırakılan Ahmed Paşa'nın (Hain Ahmed Paşa) isyanı, Mısır kanunnamesinin hazırlanışı ve Mısır valilerinden Mahmud Paşa'nın (1565-1567) yerli beyler tarafından düzenlenen bir suikastla katledilmesi, Kulkıran Mehmed Paşa'nın seferi bu bölümde takdim edilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü Mısır'daki "Osmanlı Yönetimi"ne tahsis edilmiştir. Yönetimin üç rüknü "paşa, divan ve seçkinler (vücûh-ı memleket)" bu bölümde ele alınmıştır. Yazar, bir eyalet olarak Mısır'ın Osmanlı yönetim tarzı kapsamına Kanunî devrinde, fetihten üç yıl sonra alındığını belirtmektedir. Bâb-ı Âsafî tarafından atanan yöneticinin vezir rütbesini taşıdığını ve vali ünvanıyla Mısır'ı yönettiğini; Arapça kaynaklarda valinin paşa (bâşâ) veya vezir, bazen de

melikü'l-ümera olarak anıldığını bu bölümden öğreniyoruz. Paşanın; beylerin, ocak ağalarının, bürokrat ve üst düzey şer'î memurların oluşturduğu "divan" yardımıyla yönetim erkini kullandığı vurgulanmıştır. (s.49) Burada Mısır'a vali olarak atananların genellikle, meselâ Mesih Paşa, Ahmed Paşa, Süleyman Paşa, Murad ve Sinan Paşalar gibi, daha sonra sadrazam olduklarına ve bir kısmının da Saray'a veya padişaha yakın olduklarına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Mustafa ve İbrahim Paşaların Kanunî'nin kayınbiraderleri olduğu; Mehmed Paşa'nın II. Selim'in yeğeni olarak Mısır'da valilik görevini üstlendiği, Bostancı Mustafa Paşa'nın ise Sultan İbrahim'in damadı olduğu belirtilmiştir. Meselâ diğer bir Mısır valisi Kulkıran Mehmed Paşa ise I. Ahmed'in damadı idi. Yine bu bölümde, Mısır'a tayin edilen valilerin etnik orijinleri hakkında da bilgiler verilmektedir. Bu valilerin, muhtelif etnik kökenlere sahip oldukları halde, bunlardan hiçbirinin, Arapça konuşulan bir bölgeden olmadıkları dikkat çekicidir. Ayrıca, Hayır Bey'den başka, Memlûk aristokrasisine mensup hiçbiri Mısır'a vali olarak tayin edilmemiştir.

Bu valiler, sadece bir yıllığına tayin edilmekle beaber, bazıları Mısır'da uzun süre vali olarak kalmışlardır. Örnek olarak Süleyman Paşa toplam onüç yıl valilik yapmış, Davud Paşa onbir yıl kalmış, Sinan Paşa bu memuriyetinde uzun süre Mısır'da bulunmuştur.(s.54)

Eserin dördüncü bölümü "Mısır Hukuk Sistemi"ne ayrılmıştır. (s.69-88) Osmanlılar Arap vilâyetlere "Türk kadı" atamaktan tereddüd göstermemişlerdir. Şüphesiz bu, Mısır halkı ve Mısır uleması için alışılmadık bir durum olmuştur. Üstelik Paşadan sonra sultanın otoritesini temsil eden Türk başkadı'nın yetkisi geniş bir alanı kapsıyor ve doğrudan halkın günlük hayatına tesir ediyordu. Kadı'nın bu politik fonksiyonu, Memlûk devri hukuk geleneğini kıran önemli bir etkendi. Aslında Memlûk ve Osmanlı yönetimleri arasındaki temel farklar; Mısır'da olsun, Suriye'de olsun, kadı'nın oynadığı rol ile ortaya çıkmaktaydı.

Yazara göre, Mısır'da Osmanlıların yaptığı ilk değişiklik, İslâm Hukuku'nda Hanefî görüşleri kayırmak olmuştur. Memlûk döneminde İslam hukuk tatbikatında dört sünî mezhebin görüşlerine yer verildiği halde, fetihten hemen sonra durum değişmiştir. Osmanlıların atanış oldukları Hanefî kadısı, "kadiyü'l-arab", diğer üç mezhebi temsil eden kadılara başkan statüsünü taşımaktaydı. Bu durum Hanefî fihri lehine bir gelişme olmuştur.

Dördüncü bölümde müellif, Mısır'daki mahkeme sayılarına da değinmiştir. 16. Yüzyılın ortalarında, vakıf ve mahkeme kayıtlarına göre, Kahire'de Mısırlı hakimlerin başkanlık ettiği birkaç mahkemenin çalıştığı görülmektedir. Bunlar kazasker tarafından atanıyorlardı. Evliya Çelebi'ye göre Kahire'deki mahkeme sayısı onbir idi. Bir asır sonra bu sayı yirmidörde çıkmıştır. Bütün Mısır sathında ise yetmişaltı mahkemenin görev yaptığı kaydedilmiştir.

Bu bölümde, hukuk sisteminin diğer bir ayağını teşkil eden müftülük ve "müftî" hakkında da bilgi verilmiştir. Müftü bir hukukcu idi ve onun gözetiminde, açıklanması gereken bir konu, çözülmesi gereken bir problem "fetvâ" ile hallediliyordu. Kahire'de müftünün dairesi, yetki ve donanım bakımından İstanbul'daki ile aynı değildi. Bir defa İstanbul'da bulunan müftü "şeyhülislâm" ünvanını taşıyordu ve dinî hiyerarşinin en üst makamı idi. Ayrıca idarî hiyerarşiden bağımsız hareket etme yetkisine sahipti. Şeriate dayanan şeyhülislâmın fetvalarına sultan uymak zorundaydı. (s.86)

Kahire'de birkaç müftü vardı. Bunların her biri bir mezhebi temsilen görev yapıyorlardı ve divanın oturumlarına katılırlardı. Osmanlı yönetiminde müftünün dairesi, Memlûk devrine nazaran daha bir saygınlık kazanmıştır. Evliya Çelebi'nin kaydına göre, Osmanlı döneminde müftünün öneminin artması, onun fetvalarının Mısır'ın hukuk sisteminde oynadığı role bağlı olmuştur. Çünkü onların fetvaları, hukuk davalarında kadı'nın kararlarına mesned teşkil ediyordu.

Eserin beşinci bölümünde "Dinî Kurumlar" ele alınmıştır. Bu başlık altında başta El-Ezher Câmii ve müştemilâtı hakkında bilgiler verilmiş, daha sonra Mısır'ın sosyal hayatında köklü bir geçmişe sahip tasavvuf geleneğine dair bilgiler sunulmuştur. Memlûklar döneminde El-

Ezher, Kahire şehir hayatında önemli bir yere sahipti. Tıpkı Mısır'ın ilk câmiî olan Amr İbn-i As Câmii gibi. Her iki câmi de düzenli olarak, ilk önce Fatimî halifeleri ve daha sonra Memlûk sultan ve emirleri tarafından restore edilerek güzelleştirilmiştir.

Eyyübiler Şafii Mezhebi'ne bağlı idiler ve Kahire'de sadece tek bir câmi, Hâkim Câmii'ni "cuma câmiî" olarak düzenlemişlerdi. Ezher'de böylece hutbe kaldırılmış, ancak Memlûk Sultanı Zahir Baybars (Zâhir Rüknu'd-Dîn Baybars el-Bundukdârî, 1260-1277) bu durumu değiştirerek Ezherde Cuma Namazı'nın kılınmasını sağlamıştır. Ezher Câmii, İslâm dünyasında Mekke'de (Mescid-i Haram), Medine'de (Mescid-i Nebevî), Kudüs'de (Mescid-i Aksa) ve Şam'da (Emeviye Câmii)'nden sonra önemli beşinci câmidir.

Bir akademik kurum olarak el-Ezher, Memlûklar devrinde önemli bir role sahip değildi. Sultan Hasan (Nâsiru'd-Dîn el-Hasan, 1347-1351; ikinci defa 1354-1361) Ezher'de, okutulan diğer üç mezheb fıkhının yanında Hanefî fıkhının da okutulmasını temin etmiştir. Eğitim kurumu olarak Ezher'in zamanımıza kadar devam eden prestijinin ve politik gücünün temelleri Osmanlı döneminde atılmıştır.

Bu bölümde "Sufiler" başlığı altında Kahire'de bulunan tasavvuf dünyasına ait eserler (hânkâhlar, tekkeler ve zaviyeler)den bahsedilmiş, Kahire'nin tasavvuf hayatı incelenerek İslâm coğrafyasının muhtelif bölgelerinden gelip Kahire'ye yerleşen mutasavviflere dair bilgi verilmiştir. Meselâ ünlü Halvetî şeyhi İbrahim Gülşenî (vefatı 1533), Sultan Gûrî devrinde (Eşref Kansuh el-Gavrî, 1501-1517), Safevîlerin Azerbeycan'ı istilâsından sonra gelip Kahire'ye yerleşmiştir.

Mısır'da Osmanlı döneminde askerî yapının ana hatlarını, Memlûk unsurlarının meydana getirdiği bir askerî aristokrasi belirlemiştir. Fetihden sonra ilân edilen genel af ile Çerkez bakiyesinin Osmanlı askerî gücüne entegre olması sağlanmış; Yavuz Sultan Selim, Memlûk mahalli aristokrasisinin Mısır yönetiminde pay sahibi olmasına müsaade etmiştir. Bu durumun, Hayır Bey ve onun kölesi Canım Hamzavî'nin fetih sonrası süreçte üstlendikleri rollerle belirginleştiğini görmekteyiz.

Memlûk devri sonrası Mısır'da tesis edilen askerî gücü, "Askerî Aristokrasi" başlığı altında işleyen bu bölümde (altıncı bölüm, s.106-133) müellif, Mısır'daki Osmanlı askerî gücünün Memlûk bakiyesi ve Osmanlılardan oluştuğunu vurgulamaktadır. Mısır kanunnâmesine göre Mısırda Osmanlı ordusu, birkaç kıta veya ocaktan ibaret olacaktır. Bunlar başta, askerî gücün en önemli unsuru olan yeniçeriler; azaplar, yani piyadeler, (hepsi Anadolu'dan ve 500 kişi); müteferrikalar, ekseriyeti Memlûk unsurlardan oluşan yaya ve süvari kıtalarından ibaret idi. Diğer küçük bir grup da "çavuşlar"dı ve sadece kırk kişi olan bu grup doğrudan paşaya (valiye) bağlı idi. Sıpahiler, bir süvari kıtasıydı. 900 kişiden ibaret olan bu birlik tüfekçilerden oluşuyordu. Bu karışık kıtalara ilâveten bir de "gönüllüler" vardı ki, bunların sayısı 1100'ü aşmamaktaydı. Bu bölümde, fonksiyonel olarak askerî güce dayandığı için, ayrıca hac emriyle "emîrül-hacc" konusu da işlenmiştir.

"Osmanlılar ve Mısırlıların birbirlerine Bakışları" başlığını taşıyan eserin yedinci bölümü, müellifin kaynak olarak kullandığı kroniklerin tasvirlerini yansıtmaktadır. Mustafa Âli ile Evliya Çelebi'nin Mısır halkı ve Kahire hakkındaki tasvirleri esere bir canlılık kazandırmaktadır. Mustafa Âli'ye göre Mısırlı erkekler genellikle "yakışıklı" sayılmazlar ve kadınlar da Türk kadınları kadar "ev kadını" değildirler. Fakat daha hissi ve zevklerine düşkünlüdürler. (s.140) Mustafa Âli Mısır yiyeceklerini, yemeklerini de pek beğenmez; onları "hazmi zor" olarak niteler.

Evliya Çelebi, Mısır'ı Osmanlı Devleti'nin zengin bir vilâyeti olarak över. Mısır için "ümmü-d-dünya" ünvanını kullanır ve Mısır'a vali olmak ayrıcalığını "Allah'ın bir lütfu" kabul eder. Bu bahiste müellif, Mısır üzerine yazan Türk ilim adamlarının ve tarihçilerin Arapça bildiklerini, Mısır kültür ve tarihine âşinâ olduklarını kaydetmektedir.

Eserin sekizinci ve dokuzuncu bölümleri vakıflara ayrılmıştır. (s.145-218) "Osmanlı İdaresi"nde Vakıf" başlığı altında Mısır'daki vakıflar hakkında derli toplu bir bilgi verilmiş, Memlûk devrinin sonlarında Mısır'ın vakıf bakımından doruk noktada olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı döneminde kurulan vakıflar bir tasnif çerçevesinde incelenmiş, sırasıyla "paşaların kurdukları, emirler tarafından kurulanlar ve ağa vakıfları" alt başlıklarıyla konu sınıflandırılmıştır. Bu vakıfların kuruluş tarihleri, amaçları ve buldukları mahaller belirtilmiş; Osmanlı valilerinin (paşaların) kurdukları vakıfların daha çok eğitim amaçlı oldukları vurgulanmıştır. Örnek olarak Süleyman Paşa, İskender Paşa ve Mehmed Paşa vakıfları gösterilmiş, toplam 31 paşa vakfı hakkında doyurucu bilgi verilmiştir.

Daha ilginç amaçlar için kurulan vakıflar da vardır. Meselâ Emir Süleyman'ın, Kahire'nin kuzey varoşunda kendi yazlık ikametgâhı yakınında tesis ettiği vakıf, bir musalla (namazgâh), bir çeşme ve yaz mevsiminin sıcak günlerinde, halkın serinlemek için soğuk bir banyo yapabilecekleri küçük bir hamamdan meydana geliyordu. Diğer ilginç bir vakıf, İbrahim Paşa'nın 1525'te kurduğu vakıftır. Bu vakfın iki amacı vardı: Birincisi Amr İbn-i As Camii'nin ihtiyaç halinde restore edilmesi, ikincisi ise bir Nilometre'nin (Nil nehrinin su seviyesini ölçecek âletin) bakım ve işletmesi idi. Vakıf konusuna ilâve olmak üzere, eserin "ek bilgi" sayfalarında (s.275-280) vakıf amacıyla kurulmuş müesseselerin analitik bir listesi mevcuttur.

Onuncu bölümde; ki bu bölüm, bir bakıma eserin son bölümüdür, çünkü onbirinci bölüm özettir, "Osmanlı Fethi'nin Kahire'ye Te'siri" işlenmiş, Memlûk ve Osmanlı mimarisi örneklerle mukayese edilmiştir. Her iki dönemin mimari özellikleri planlarla somutlaştırılmıştır. Mimarî eserlerden başta câmiler, medreseler, zaviye ve türbelerden örneklemeler yapılmıştır. Memlûk mimari tarzına örnek olarak Hayır Bey medresesi ve türbesi (türbenin inşa tarihi 1502, medresenin 1521), Davud Paşa Câmii (inşa tarihi 1548), Attar Nebi Ribatı (inşa tarihi 1662) ve Ukbe ibn-i Amir Türbesi; Osmanlı mimari üslûbuna örnek olarak da Süleyman Paşa Camii ve medresesi, Bulak'ta Sinan Paşa Câmii gösterilmiştir.

Kitabın sonuna eklenen zengin bibliyografya, Mısır üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için bir kılavuz niteliğindedir. Genel indeks, eserin kullanımını kolaylaştırırken, görsel malzeme olarak örnek resimler ve planlar esere ayrı bir renk, ayrı bir çeşni katmıştır. Keza kitabın sonundaki dönemin Kahiresini yansıtan harita, câmî, medrese, zaviye ve bazı mahallelerin yerlerini öğrenmemizi kolaylaştırmaktadır.

Freiburg'daki Albert-Ludwigs Üniversitesi, Felsefe Fakültesi'nin tavsiyeleri doğrultusunda, Doris Behrens-Abouseif'in bu değerli çalışması, Memlûk ve Osmanlı devirleri Mısır'ı ile ilgili araştırmalar için bir model, araştırmacılar için örnek bir çalışmadır.

Mehmet Ali BEYHAN

Suraiya Faroqhi, *Coping with the state: Political conflict and crime in the Ottoman Empire 1550-1720*, XXIII+205 (indeks ile), Analecta Isisiana XVII, The Isis Press, Istanbul 1995.XXIII+205 Sahife.

Osmanlı tarihi ile ilgili periyodik yayınlardaki artış ve çeşitlilik, tarihin diğer sahalarında olduğu gibi, Osmanlı tarihçilerinin de makalelerini kitaplaştırmaları ihtiyacını doğurmuştur.

Daha önce, ünlü Variorum Reprints serisi içinde makalelerinin bir kısmını kitaplaştırmak¹ bu seriye dahil olan Prof. Faroqhi, bu kez yukarıdaki zikredilen kitab içinde XVI.-XVII yy. Osmanlı tarihi ile ilgili ikisi daha önce yayınlanmamış on bir makalesini bir araya getirmiştir.

XVI.-XVIII yy. Osmanlı Devleti ve toplumunun çeşitli cephelerini konu edinen ve teori-ampirik malzeme dengesini kurabilmiş sayısı az Osmanlı tarihçilerinden biri olan Prof. Faroq-

¹ *Presants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*. London 1986.